

Könyvszemle

Borsi Kálmán Béla: Polgárosodott nemes avagy (meg)nemesedett polgár

A történész kutató és diplomata Borsi Kálmán Béla új arculatában lépett olvasói elé nemrég kiadott könyvével, tanulmánykötetével. Önéletrajzi írásai egy olyan történelemszociológiai, mélylélektani elemzés keretében állanak előttünk, amely nemcsak rendhagyó írói képességről, hanem a nemzetkarakterológia korszerű kutatásáról is tanúskodnak.

Borsi Kálmán családjával 1962-ben költözött át Szinérváraljáról Magyarországra. 1948-ban született szerzőnk 14 esztendőskorában került az anyaországba. Vallomása szerint „az a bizonyos »ki vagyok én?« örök kamaszkori kérdés” azóta nem hagyja nyugton, kiegészülve később azzal, hogy mit keres Magyarországon. Tudatában az „otthon” és a „haza” fogalma „ha nem zavarodott meg teljesen”, ám „viszonylagossá vált”. Az áttelepülés számára sem jelentett teljes szakítást, mert „a gyökereket tövestől kitépni nem lehet”. Magával vitte a családi örökséget, a román kulturális értékek, a máramarosi magyar-zsidóság ismeretét, a szinérváraljai etnikai sajátosságok emlékét, ahol a lakosság többsége román, mintegy harminc százaléka magyar, tíz százaléka zsidó volt. Éltek ott elmagyarosodott cipster katolikusok, lengyelek, örmények, betelepült ukránok is, és dolgoztak székelek, ami arra predesztinálta a kálvinista család sarját, hogy a pszichoszociális tényezők iránt érzékeny maradjon. Az egész életre szóló útravalók közé tartozik a románok, a zsidók

és a svábok iránti empátia, vagyis készsége, hogy a románokat magyar szemmel lássa, és megpróbálja megismerni a románok magyar tükörképét, a románok tudati viszonyát irántunk, magyarok iránt. A szülők és a környezet intellektuális beállítottságában még élt a századforduló és a millenniumi légkör hagyománya, Nagy-Magyarország mítosza, hiszen nagyapja kismemesi gyökerű borbélymester volt.

Borsi Kálmán Béla középiskoláit a szatmárnémeti kollégiumban kezdte, majd tanulmányait a kálvinista Sárospatakon és a budapesti Eötvös Kollégiumban folytatta.

A könyvhöz előszót író Fejtő Ferenc szerint Borsi Kálmán Béla „eredeti hangon és eredeti módszerrel vizsgálja a magyar identitás-önszemlélet egyik alapvető problémáját: a polgárisodás-városiasodás, a korszerűsítés oly sokat vitatott tárgykörét”. Ez esetben is „úgy szólván maradéktalanul feldolgozta a problematika teljes szak- és publicisztikai irodalmát”. Megállapítása nem mond újat azoknak, akik Borsi Kálmán Béla könyveit eddig is forgatták, bár ebben a könyvben a jegyzetek kimerítő gazdagságát a végletekig vitte. A lényegre tapint rá viszont Fejtő Ferenc, amikor a könyv sokrétű, sokoldalú tematikáját, beállítottságát emeli ki, azaz a historikusi elemzésen túl az alapos szociológiai okfejtést, a város- és régiótörténeti vizsgálódást, a sokszor lábjegyzetbe sűrített, önéletrajzi adatokkal teletűzdelt aprólékos család-történeti kutatást. *A Bánság és Temesvár a századfordulón és az első világháború előestéjén* című Borsi Kálmán-féle tanulmány a kötet középpontjában álló magyarosítás-magyarosodás szövevényes kérdését járja

körül, midőn a magyar nyelvhez és kultúrához, a politikai szemlélethez való hasonulás mechanizmusát, a folyamat rejtett lélektani mozgatórugóit próbálja felszínre hozni, elsősorban a sváb és zsidó származásúak részéről.

A szerző a 19. század végi és a 20. század legeleji magyarosítás/magyarosodás folyamataiban elsősorban a bánási és temesvári svábok és izraeliták között tért hódító elmagyarosodás egyik eddig elkerült, elhanyagolt jellegzetességére hívja fel figyelmünket. Ennek feltárásában csillog szerintem különösen tolla. Klapka György, Herczeg Ferenc, Karinthy Frigyes, Gáldi (Göbl) László, Tamás (Tremel) Lajos, Degré Alajos, Méliusz József, Marczali Henrik, Niemessny Mihály és más elmagyarosodott személyiségek családtörténetét feszegeti. A „kényes kérdések” nyílt és bátor felfedése, bemutatása kapcsán mutat rá a „magyar nemesi modell” vonzóerejére, de egyben az általuk képviselt „nagy-magyar utópia” jelenségére is. Borsi Kálmán Béla szerint a megnemesített családok „csupán elenyésző hányada magyar”, míg a többség a megyei és főleg a Temesvár városi hivatalnokok német, délszláv, zsidó, makedo-román (arumén), cincár és nem utolsósorban a megtollasodott kereskedők közegekből emelkedett ki, ugyanis a „nemesi kutyabőr” megvásárlásával szilárdították pozíciójukat. Ezek a legősibbnek tartott Árpád-kori, sőt turáni ősmagyar keresztnéveket vettek fel. Ők lettek a „legnagyobb magyarok”, anélkül, hogy – a szerzővel együtt – a szóösszetételnek pejoratív értelmet kölcsönöznének. Egyébként, megint csak Borsi Kálmán Bélával együtt, a megfelelő empátiával viszonyulunk a bonyolult és nemegyszer ellentmondó jelenséghez. Nincs ok rá, hogy a törekvés őszinteségét kétségbe vonjuk, amelynek a későbbiek során eléggé el nem ítérendő/ítélhető következményei is voltak az első világháború utáni impériumváltást követő időkben. Gondoljunk csak a szerző által említett példára! Az aradi, a lugosi és a

temesvári zsinagógákban az istentisztelet „domináns nyelve 1870 és 1919 között a magyar volt”, a „nagy áldozatok árán” felállított zsidó magánliceum és kereskedelmi iskola oktatási nyelve 1924-ig *hivatalosan* is magyar lett, s bár erőteljes nyomásra ezt papíron ebben az évben az új főhatalom nyelvére változtatták, társalgás az órák között szünetekben s a tanári szobában, lényegében a liceum 1948-as államosításáig továbbra is magyarul folyt”. Így volt ez a máramarosi, nagyváradi, nagybányai, kolozsvári zsidó iskolákban is. Magam voltam tanúja 1986-ban Máramarosszigeten egy számomra meglepő jelenségnek. Akkor a valamikori félig zsidó városban már csupán 159 izraelita élt. A bucaresti főrabbi elrendelte, hogy istentiszteleteket ne magyarul, hanem románul végezzék. A máramarosi izraelita hitközség hevesen tiltakozott a felső utasítás ellen, ugyanis a döntő többségükben előregedett zsidók még mindig nem sajátították el annyira a románul, hogy a választékos román nyelven végzett szertartást maradéktalanul megérték. A trianoni békeszerződés alapján Romániához csatolt területeken élő svábok, de kiváltképpen az elmagyarosodott zsidók nehézsors elé néztek. Osztották a kisebbségek sanyarú helyzetét, és külön azt, hogy magyar zsidók voltak.

Borsi Kálmán Béla jelzi, hogy könyve bánási és temesvári vonatkozású tanulmánya *A temesvári »Levente-pör« (1919-1920). Fejezetek egy családregényből* című, készülő munkája első fejezetének rövidített változatát alkotja. Azt már jómagam is tanúsíthatom, hogy a „Levente-pör” törvényszéki iratait mindmáig nem sikerült látnia, mert a Romániai Központi Nemzeti Levéltár nem hajlandó az anyagot kutatásra Borsi Kálmán Béla kezébe adni. Marad továbbra is válasz nélkül az általa feltett, valóban érdekfeszítő kérdés: „Ha tehát rekonstruálni, legalábbis érzékeltetni kívánjuk, hogyan is érezhettek a Bánáság 1920-as (Magyarországtól való)

elszakítását megakadályozni igyekvő (különböző nemzetiségű) diákösszeesküvők, miként látták szűkebb pátriájukat és hazájukat, városukat és benne önmagukat, nem kerülhetjük meg azt a kényelmetlen kérdést: vajon hogyan tették azt? Milyen nyelven beszéltek, vitakoztak és álmodoztak. Más szóval: mennyire volt magyar a »Bánság fővárosa« a századfordulón s a világháború előestéjén?”

Nem zárhatjuk beszámolóinkat Borsi Kálmán Béla könyvéről anélkül, hogy legalább futólag szót ne ejtenénk a kötetbe foglalt *Nacionalizmus és magyar értelmiség 1989-1997 között, avagy a „népi(es)-urbánus” vita – mai olvasatban* című tanulmányáról. Ebben olyan időszerű és érdekesítő problémákat boncolgat, mint a magyar nacionalizmus veszélye, a magyar társadalmi fejlődés *nemesi jellege*, a magyar nemzet tudat mentális szerkezetének arisztokratikus tendenciájú és *historizálásra* hajlamos típusa, vagyis a magyar nemzetfejlődés sajátosságai és megkülönböztethető vonásai, *történelmi ideje*, és végül: miért is kényes kérdés a nacionalizmus a mai Magyarországon.

Joggal állapítja meg, hogy „a magyar nacionalizmus általában s egészében véve immár meghaladta fejlődésének virulens szakaszát”, ám mégis riadalmat válthat ki a szomszédos népek „bizonyos értelmiségi rétegeinek tudatában és reflexeiben”. A magunk részéről ezt megtoldanánk azzal, hogy például a romániai politikai elit továbbra is hatékonyan használja fel a belső nehézségekről való figyelemeltérítésre a „magyar veszély” hangoztatását. Borsi Kálmán Béla rámutat a zsidó eredetű magyarországi értelmiség kebelében zajló „ádáz vita” történelmi, szociográfiai és értelem/érzelmű összetevőire. Fejtegetései összecsengenek Kertész Imre Nobel-díjas regényének eszmei és érzelmi mozgatóival a magyarországi holokauszt borzalmairól. A „kibeszélés” hiánya még mindig a tudati hasadást táplálja, vagy éppenséggel gerjeszti azt. Bibó István őszinte és mélyen szántó eszmeftuttatása ismert körülmények között és okokból kifolyólag félbeszakadt, aminek máig ható következményei voltak/vannak. (*Jelenkor, Pécs, 2002. 192 o.*)

Demény Lajos
az MTA külső tagja

Kniezsa István: Helynév- és családnév-vizsgálatok

Kniezsa István akadémikus a 20. század derekán a magyar szlavisztika vezető egyénisége volt, nemzetközileg is jól ismert szakember. Ez a kötet néhány korábban megjelent tanulmányát gyűjti egybe: az esztergomi káptalan 1156. évi dézsmajegyzékeinek a helyneveit, az Ecsedi-láp környékének szláv nyelvű helységneveit. Már ezekben világosan látszott tudományos munkásságának fő vonulata, a nevek etimológiája és az ebből levont következtetések a történeti Magyarország etnikai összetételéről különböző korszakokban. E két tanulmány 1939-ben, illetve 1943-ban jelent meg, ilyen jellegű az 1949-es tanulmány is, a

zobori apátság 1111. és 1113. évi okleveleinek a névanyaga. Klasszikusnak tekinthető, mindmáig nélkülözhetetlen 1944-es tanulmánya a párhuzamos helynévadásról. Ebben mutatta ki magyar és szlovák anyagon, hogyan keletkezik egy-egy földrajzi név, amikor az egyik nyelvről lefordítják a másikra, tehát forma szerint nem is hasonlítanak egymásra. Az utolsó, a legerjedelmesebb írás itt jelenik meg először nyomtatásban (csak litografált anyagként maradt fenn), ebben a magyar és a szlovák családnéveket foglalja rendszerbe, a nyelvtani formák és tartalom szerint (foglalkozást jelentő családnevek stb.). A két nyelv persze ebben a vonatkozásban is alapvetően különbözik, de bizonyos közös vonásokat itt is meg lehet állapítani. A kötet anyagát Kiss Lajos akadémikus állította össze, ő írt hozzá